

Мирослав Трухан

Боротьба за повернення на рідні землі¹

Після закінчення акції „В” і виселення українців, польська влада стала перед проблемою загосподарювання опустілої території. Частина поукраїнських земель зайняли місцеві поляки, невелику частину перейняли державні сільські господарства, однак, польських селян з інших районів країни та репатріантів з СРСР важко було намовити до поселення на цих землях. Малородючі ґрунти Лемківщини і Бойківщини не заохочували польських осадників до приїзду, тому вони поселювалися передусім у повітах Перемишль, Ярослав і Любачів, де могли отримати кращі ґрунти і де були кращі комунікаційні шляхи. Небагато допомогла спізнена, бо проведена щойно в 1951-54 рр. на кошт держави акція ремонтів поукраїнських господарств. Користали на цьому звичайно всякі комбінатори, які з'являлися на короткий час і награвивши всякого добра, безслідно зникали.

Поширювані невідомими людьми вістки про можливість повернення українців з Заходу не сприяли стабілізації життя на Ряшівщині і

Люблінщині. Децю заспокійливо вплинуло на польське населення розпорядження, видане рівно два роки після закінчення акції „В”. Згідно з декретом Державної Ради ПНР від 27 липня 1949 року, земля, яка після 1947 р. на території 4 воєвідств південносхідньої Польщі (Краків, Ряшів, Люблін, Бі-лосток) залишилася без власника, переходила на власність держави. На основі цього декрету президії повітових народних рад перейняли сільсько-господарські нерухомості по виселених, позбавивши багатотисячну масу українських селян права власності на залишені на старих землях господарства.

Вже після виникнення УСКТ українське населення на численних зборах домогалося анулювання цього декрету, вказуючи на те, що тимчасове невикористання господарств в 1947-49 рр. постало не з вини переселенців, а внаслідок примусової акції „В”, яка викинула їх з прадідівських земель.

Ці протести не залишилися без наслідків. 2 серпня 1956 р. міністер рільництва видав інструкцію, яка передбачала можливість

¹ Оця публікація становить передрук двох розділів з книжки Мирослава Трухана /у 1956 - 1976 роках активного члена нашої громади, мешканця Щеціна, зусудженого польською владою, згодом емігранта/, яка під заголовком „Українці в Польщі після другої світової війни 1944 - 1984” появилася в серії „Записок НТШ”, том 208, у 1990 році. Вибір якраз цього видання впливає з цього, що поки що саме в ньому найвиразніше представлений узагальнений образ намагань українських переселенців вернутися на Рідні землі.

З огляду на обмеженість місця зліквідовано примітки; назву другого розділу — “Контракція польської влади”, у книзі розділ VII - закреслено, щоб надати передрукові більш цілісний вигляд.

Через брак можливості сконтактуватися з Автором цей передрук появляється без його згоди, за що перепрошуємо.

повернення українським селянам сільсько-господарських нерухомостей. Згідно з інструкцією, не можна було звертати господарств тільки тоді, „коли ними користуються осадники, виробничі кооперативи, пегеери чи інші установи. Теоретично беручи, ніщо не стояло на перешкоді, щоб усі вільні господарства повернути назад їх законним власникам, за умови, що вони віддадуть державі свої господарства на західніх землях. На жаль, невдовзі виявилось, що в дійсності ця проблема набагато складніша, а поведінка повітової адміністрації, до компетенції якої належало рішення, чи господарство може бути звернене його колишньому власникові, в багато дечому залишала бажати кращого.

Хоч і як дивно, але найбільші труднощі постали на Ряшівщині, де були великі можливості поселення повертаючих родин і потрібні тисячі рук до праці для відбудови „бецадських диких піль”, вигорілих і опустілих після недавніх боїв.

Неекономічну господарку на поукраїнських землях не раз критикувала польська преса. Журналіст Т. Томкевич писав на цю тему на сторінках часопису для селян у статті „Між Сяном, а Ославою”:

„20 мільйонів куб. метрів дерева гниє серед гір і долин півден-носхідньої Ряшівщини... З 143 сіл і лісових селищ на сьогодні залишилося лише 26, в яких живе по 30-40 родин... Ведеться поселенську акцію, але, як досі, з малим успіхом. З так званих долин, з південної Люблінщини, чи північної Ряшівщини люди не вміють господарювати в умовах гірського клімату... По двох роках поселенської акції поселилося тут ледве 50 родин”.

Об'їхавши лемківсько-бойківську територію, цю невідрадну картину підтвердив інший журналіст Яцек Снопкевич у статті, заголовок якої зраджує її зміст: „Гори чекали на людину”.

„В результаті кривавих боїв і переселення українського населення, заселення району

Бескидів зменшилося на 150 тисяч людей. Випалено було 21 тисячу господарств, а по 121 селі залишився слід лише на карті. Від головного комунікаційного тракту, від лінії Сянік-Лісько-Устрики, які включено до Польщі в результаті прикордонних поправок, починалася пустеля. В 1957 році густота населення в громаді Воля Міхова, що охоплювала 8 сіл, становила 0,3 чол. на 1 кв. км., в громаді Команча, що охоплювала 11 сіл — 3,5 чол. на 1 кв. км., а в громаді Цісна (16 сіл) 1 чол. на 1 кв. км. Стільки людей мешкало в цих місцях через 10 років по трагічних подіях”.

З численних публікацій виходить, що з проблемою господарського освоєння залишеної українцями території, центральна влада не справилася по сьогоднішній день. Польський етнограф Марія Бернацька, яка в 1960-тих рр. провадила наукові дослідження на території кол. повітів Лісько і Устрики Долішні (Бой-ківщина), вказувала на повільність процесу загосподарювання поукраїнських земель. Нагадавши, що тільки невеликій частині українського населення пощастило уникнути виселення та залишитися на своїх землях, а ще меншій після польського жовтня повернутися назад, вона підкреслила:

„Найбільшу ініціативу та витривалість у проведенні капітальних ремонтів при старих будинках і будові нових домів виявляє населення місцевого походження”.

Уряд плянував поселити в гірських прикарпатських околицях горян-гуралів з околиць Закопаного і Нового Торгу, життя яких в багато дечому подібне до життя лемків. Умова між Краковом і Ряшевом передбачала переселення 2,5 тис. гуральських родин, однак, ця широко розпропагована акція не дала очікуваних результатів. Гуралі приїхали, оглянули залишки полемківських господарств і поїхали, не показуючись тут більше. На зарезервованих для них господарствах поселилося всього 200 родин. Зацікавлення гурапів Лемківщиною обмежалося до випасу

овець. Від 1953 р. вони щороку довозили сюди залізницею свої вівці, які залишалися на тутешніх полонинах усе літо.

Перед лицем невикористання тисячів гектарів поукраїнських земель, як місцева адміністрація, так і місцеве польське населення серйозно занепокоїлися вісткою про можливість повернення українцві ця вістка викликала настрої паніки серед польського населення. Незабаром стало ясно, що ці дестабілізуючі панічні настрої ширилися небезпідставно. Не чекаючи на створення спеціальної комісії для справ поворотів, про що було повідомлено 16 грудня 1956 р. на пленумі ГП УСКТ у Варшаві, українські селяни на власну руку масово почали повертатися на Схід. Небагато допомогли заклики в „Нашому слові”, яке рішуче виступало проти неузгоджених дій, вказуючи на те, що повернення без згоди компетентної влади неможливе. Газета цитувала відповідну інструкцію МВС, за якою бажані повернутися на свої господарства повинні в цій справі обов'язково звертатися до президії повітової ради того повіту, з якого їх виселено.

Неузгоджені з владою повороти часом доводили до різних авантур і бійок повертаючих українців з польським населенням. Інколи погромні настрої підсичувала польська преса, наприклад, „НС” писало: „є така газета (в Новому Санчі), яка закликає розправлятися з українцями, що хотіли повертатися на старі місця „похлопські”. За даними українського тижневика, в деяких селах пов. Біла Підляська мали місце підпали та вбивства. Становище ускладнював факт, що більшість селян хотіла повертатися тільки на свої господарства, відкидаючи інші пропозиції адміністрації. На адресу органів влади й польських селян, які займали поукраїнські господарства, приходили анонімні листи з погрозами та вимогою негайно їх звільнити. Як згодом виявилось, деякі аноніми мали провокативний характер, а їх авторами були місцеві поляки.

З наміром допомогти українським селянам повернутися на свої землі, ГП УСКТ добилося права перевірити стан поукраїн-ських господарств на території Ряшівського воєвідства. Поїздки членів ГП дали чимало викривального матеріалу, який суперечив офіційним статистичним даним.

Член президії ГП УСКТ Станіслав Сосна, який досліджував ці справи на місці й не раз указував на те, що „органи місцевої влади створюють штучні перешкоди для тих осіб, які мають умови до повернення”, написав про те на сторінках „НС” у великій статті, під промовистим заголовком: „На Ряшівщині обдурюють уряд і українських селян”. За його словами, міська рада в Горлицях, не зважаючи на контролі різних воєвідських і міністерських комісій, увесь час уперто твердила, що не може прийняти українців, бо в повіті залишилося всього-на-всього 6 вільних полемківських господарств. Об'їхавши тільки одну третину повіту, Сосна виявив 120 вільних господарств, водночас ствердив, що 50-60% землі в повіті лежить перелогом. При цій нагоді виявилось, що зараз після організаційного з'їзду УСКТ якісь незнані особи ночами почали розбирати поукраїнські будинки.

У свою чергу Степан Макух провадив подібні дослідження в Сяніцькому повіті. Свої спостереження він зібрав у поміщенні в „НС” статті „Сяніцькі перелогои чекають”. Ствердивши, що в Сяноці органи місцевої адміністрації за всяку ціну намагаються не допустити до повернення українців з Заходу, мовляв, нема де їх поселити, Макух писав:

„Наприклад, в селі Велике Поле залишилось коло 150 га. ґрунтів, а держава перейняла тільки 15 га... В селі Куляшне на 1000 га. ґрунту загосподарьовано аж 50 га., а решта лежить від 10 років перелогом”.

Макух доказав, що аналогічна ситуація панувала в Ліському повіті, де на 90 тис. га. землі оброблено приблизно 15 тисяч, при чому державні господарства з перейнятих 30 тис. га. загосподарювали лише 2 тисячі гектарів.

Відомості з інших повітів дають підставу до твердження, що аналогічна ситуація панувала скрізь, а не тільки на території повітів Горлиці, Сянік і Лісько.

Редакція „НС” довгий час вагалася, чи помістити матеріали Макуха і Сосни, які виявляли махінації органів місцевої адміністрації, компромітуючи її в очах громадськості. Зробила це шойно після бурхливої конференції ВП УСКТ у Вроцлаві 4 листопада 1956 р., на якій делегати в гострій формі домагалися опублікування обох статей.

Через десять років дані Макуха знайшли підтвердження у статті Едварда Зайонца про проведення земельної реформи на території Сяніцького повіту в 1944-47 рр. опублікованої в 1967 р., в якій читаємо: „По суті, території заселені українцями, повністю не загосподаровано по сьогоднішній день”.

Тактика застосована органами місцевої влади була нескладна, проте ефективна. Вона зводилася до таких починань:

- подавати до публічного відома незгідні з правдою свідомо занижені статистичні дані про кількість вільних поукраїнських господарств;
- не допустити до приділення українцям землі по розв’язаних після жовтня 1956 р. виробничих кооперативах і нерентабельних державних сільських господарствах;
- в разі отримання інформації про можливість повернення українця на вільне господарство, негайно поселяти на ньому першого-ліпшого польського осадника;
- продавати поукраїнські будинки (до речі, за смішні гроші) місцевому польському населенню як будівельний матеріал або Дрова;
- нелегально повернувшись українських селян притримати якийсь час в арешті з метою відстрашити від цього кроку інших.

Через багато років згадував про ці справи краківський науковець Володимир Мокрий, батьків якого під час акції „В” переселено на Ольштинчину:

„Знаю людей, яких тричі відсилали назад на Одзискані землі, коли вони з своїм майном появлялися на своїх колишніх господарствах і хотіли відбудувати свої обійстя та загосподарювати землю, що часто лежала перелогом”.

Місцеве польське населення на свій спосіб протидіяло поверненню колишніх власників господарств. Використовуючи пасивність державної адміністрації та міліції, пробувало залякати повертаючих із Заходу селян і застосовуючи силу, не впускати їх до своїх хат або рідні, яка погодилася їх прийняти. В ці неспокійні дні не одно незаїняте поукраїнське господарство підпалене невідомою рукою пішло з димом.

В 1956-58 рр. ГП УСКТ на сторінках свого пресового органу енергійно заступалося за українське населення, наголошуючи на його праві на повернення на свої землі. Натякаючи на аналогію між українцями в ПНР, а народами СРСР, які стали жертвою сталінської демографічної політики, „НС” писало, що після XX З’їзду КПРС в Радянському Союзі виправляють порушення принципів ленінської національної політики. Одна із статей великими буквами вказувала на те, що „Виселені народи Кавказу повертають на старі місця”.

Водночас газета інформувала своїх читачів про згоду румунського комуністичого уряду на повернення з Західної Німеччини тих німців, які після 1945 року покинули Румунію, як втікачі або переселенці.

Жертвою боротьби за повернення на свої землі став перший голова УСКТ — Степан Макух, який своїми безкомпромісовими виступами в обороні прав переселенців наразився центральній владі і був змушений відійти. Не могла подобатися в ЦК ПОРП, який від самого початку намагався гальмувати хвилю поворотів, стаття „Кривди треба виправити”, в якій Макух писав:

„Тому то кожний виселений українець вважає конфіскацію його особистого майна,

як і саме виселення за факти беззаконня... Уряд ПНР не спромігся досі полагодити підставову справу, а « власне, щоб виселені українці, які хочуть, могли свobodно вертати в свої сторони і на свої господарства... Взагалі тільки право повернення всім українцям, які хочуть вернутися, може зліквідувати цей ненормальний стан, коли розсіпані в 8 воевідствах по 2-4 родини по селах не можуть zorganizувати свого культурного життя та навчання дітей рідної мови”.

Незабаром після відходу Макуха зрікся членства в Президії ГП УСКТ С. Сосна — один із головних викривальників махінацій органів влади. Жоден з наступників Макуха, який згідно з пануючим у комуністичних країнах звичаєм „відійшов з огляду на поганий стан здоров'я”, вже не пробував так самовіддано захищати прав переселенців. А втім, змінена політична ситуація в Польщі у зв'язку з кінцем періоду лібералізації не дозволяла керівникам УСКТ на дотеперішню свободу рухів.

„А Бескиди далі ждуть”... писав журналіст Л. Радловський на сторінках ряшівської щоденної газети, вказуючи на реальну можливість повернення багатьох тисяч колишніх мешканців Ряшівщини, чого не хотіла добачати місцева влада.

Своєрідну тактику, яка, на їхню думку, мала їм уможливити повернення на рідні землі, застосували деякі лемківські середовища. Вони остентаційно відокремилися від українського населення заявивши, що вони по національності лемки і тільки українці, які підтримували УПА, винні в цьому, що безневинних лемків перенесено на Захід. Одначе, ця тактика принесла „твердим лемкам” тільки частковий успіх.

Перед лицем дедалі частіших випадків ні з ким не узгодженого покидання українськими селянами понімецьких господарств, уряд повів енергійну акцію з метою припинити їхні самовільні виїзди на Схід. Одним із важливих елементів задуманих контрзаходів мала стати

нова кредитова політика, завданням якої було поліпшити матеріальні умови переселенців на Західних землях.

Видано постанову ч. 504/56 президії уряду від 16 серпня 1956 р. відносно кредитів і будівельних матеріалів, призначених для заспокоєння потреб переселенців з акції “В” Приділену державою допомогу в сумі 15 млн. злотих призначено на розвиток сільських господарств, ремонт старих будинків і будову нових будинків та на купівлю сільсько-господарських тварин. З цієї суми 1/3 призначено для Ольштинщини, де, за даними „НС”, на

10 тисяч українських господарств 3 тисячі вимагали ремонту, а 860 вже навіть не оплачувалося ремонтувати.

З фінансового боку ці кредити, будучи краплею в морі селянських потреб, не були жодною ефективною допомогою, проте годі недобачати їх морального значення для переселенців. Вже сам факт признання допомоги тільки для українців зміцнював їхню самовпевненість і почуття національної гідності. Після років безправ'я їх почали вважати повноправними громадянами польської держави. З другого боку, подаючи заяву на признання кредиту, вони були змушені офіційно признатися до своєї націо-нальності, чого досі публічно ніколи не робили.

Розподіл кредитів у багато дечому залишав бажати кращого, відбувався мляво, до того, бракувало будівельних матеріалів і селяни не завжди могли як слід використати одержані гроші. Всупереч постанові уряду, кредити нерідко признавалися також полякам, буцім то, щоб не розпалювати національних пристрастей і не кривдити польського населення. У зв'язку з тим „НС” писало:

„Є такі факти, що понад 60% приділеного кредиту ПНР самовільно призначає на іншу ціль. Приміром, ППНР в Квідзиню з 500 тис. зл. призначила тільки 190 тис. на ремонти українських будинків. А 310 тис. зл. призначено на іншу иль”.

В 1956-57 рр. українське населення могло також користати з іншого фонду, згідно з постановою президії уряду ч. 260/56 від 2 червня 1956 р. відносно кредитів для забезпечення деяких потреб автохтонного і непольського населення на західних землях. На ці безворотні кредити, передбачені головно для автохтонів-ко-лишніх німецьких громадян, було призначено державою 55 млн. злотих”.

Центральна влада добре знала про те, що згадані кредити не можуть задовольнити найнеобхідніших потреб непольського населення, тому передала з передбаченого на 1957 рік центрального бюджету до розпорядження окремих воєвідств дальших 70 млн. злотих на ремонт.

Внаслідок бездарности адміністративного апарату та його негативного ставлення до неполяків, а також пасивности окремих правлінь УСКТ, зобов'язаних до участі при розподілі кредитів, ці гроші повністю не використовувалися, хоч Варшава натискала на воєвідства та повіти, вбачаючи в кредитах важливий інструмент своєї політики стабілізації селянських родин на понімецьких землях.

За даними „НС”, за перші 3 квартали 1957 р. на західних землях розділено ледве 23 млн. із призначеної для непольського населення суми 45 млн. злотих, з чого Ольштин, де проживає найбільше українців, із 13 млн. використав усього 6 млн. злотих. Тільки частинний ефект дала особиста інтервенція віцепрем'єра З. Новака, який зобов'язав представників окремих воєвідств представити конкретні плани розподілу кредитів.

На першому етапі нової кредитової політики в 1956-57 рр., перед лицем грізної хвилі самовільно повертаючих на Схід селян, признавалися всім тим, хто вирішив залишитися на Заході, безворотні кредити натомість в 1958-60 рр., після ухвалення декрету про продаж землі й опанування селянської стихії, вже тільки зворотні (погасимі) кредити.

Переломне значення для переселенців мала постанова секретаріату ЦК ПОРП з квітня 1957 р. Згідно з політичним курсом партії, постанова наголошувала на необхідності господарської стабілізації основної маси переселенців на Заході — при чому зобов'язувала Комісію Розвитку Західних Земель при Раді Міністрів та воєвідські народні ради до опрацювання пляну стабілізації та допомоги українському населенню (у формі кредитів) впродовж 1957-60 рр. На жаль, такий плян ніколи не був опрацьований.

25 квітня 1957 р. у Варшаві відбулася нарада центрального активу УСКТ, на якій Александер Слав, секретар створеної в січні цього-ж року при ЦК ПОРП комісії для справ національних меншостей, широко обговорив нову постанову, вказуючи на її велике значення для українського населення. Однак, вже через три тижні „НС”, пам'ятаючи фіяско постанови політбюро ЦК ПОРП в українській справі з квітня 1952 р., мусило ствердити, що „ні польська преса, ні радіо не приділяють належної уваги цій важливій постанові партії”.

В результаті квітневої постанови створено пост уповноваженого уряду до справ загосподарювання занедбаних територій. Уповноваженим став селянський діяч віцепрем'єра С. Ткачов, а до його обов'язків належало:

- виявити кількість вільної землі в трьох воєвідствах півден-носхідньої Польщі;
- не порушуючи прав польських осадників на поукраїнських землях, дослідити можливість і опрацювати плян повернення туди українців;
- протидіяти самовільним поворотам українців з західних земель;
- протидіяти нищенню невикористаних поукраїнських будинків.

Вже незабаром виявилось, що незважаючи на постанову партії, невідомі люди далі розбивають і нищать поукраїнські хати, а місцева влада вдає, що цього не бачить. До

того, надзвичайно складним завданням було виявлення кількості вільної землі, бо органи повітової адміністрації подавали неправильні дані, занижуючи кількість незайнятих господарств. Численні статті в „НС” в роді: „За повну реалізацію квітневої постанови партії” та „А все ж таки руйнують” були голосом вопіючого в пустині. Українській стороні вдалося залучити до деяких повітових комісій, завданням яких було виявлення вільної землі, представників УСКТ, що незначною мірою вплинуло на покращання їх праці.

Підтримуючи зусилля селян повернутися на свої землі, керівники Товариства головну увагу присвятили тим, хто був змушений залишитися на Заході. Враховуючи те, що велика частина українських селян, яким держава Гарантувала еквівалент за залишене на Сході майно, з різних причин досі його не отримала, ГП УСКТ вживало всіляких заходів з метою полагодити цю справу та не допустити до того, щоб селяни залишилися без власної землі та господарств. Ця акція не мала більшого успіху внаслідок бюрократичних труднощів свідомо створюваних адміністративним апаратом.

Як згодом виявилось, Міністерство Рільництва провадило власну політику та, не перебираючи в засобах, намагалося гальмувати реалізацію квітневої постанови. Знаючи вже про підготований проект декрету про продаж землі (згодом затверджений на засіданні уряду 17-19 грудня 1957), згадане міністерство у виданому 18 жовтня 1957 р. обіжнику ч. 3 постановило:

„Землю на власність можуть отримати виключно осадники, введені в посідання на підставі оселеної карти та репатріанти”.

Обіжник не згадував про будь-яку компенсацію для українців, які залишили на Сході господарства, про що мовилося в письмі міністерства з 19 червня 1957 р., водночас наказував припинити розподілювання землі з державного земельного фонду. Таким чином, Міністерство Рільництва при мовчазній апро-

бації голови уряду, який не міг не знати змісту обіжника підлеглого йому міністерства, з повною свідомістю кривди, яка діялася тисячам українських селян, ще на п'ять місяців до схвалення сеймом декрету про продаж землі, позбавило переселенців можливості отримати відшкодування за свої колишні господарства. Без будь-якого еквіваленту залишилася також ця частина українців на Заході (10-20%), які поселилися в містах, або пішли до праці в державних сільських господарствах.

Не зважаючи на протести українського населення й письма ГП УСКТ до ЦК ПОРП і маршала сейму, польський парламент ухвалив закон про продаж землі, в результаті чого від 12 березня 1958 р. землю можна було від держави тільки купувати. Постає парадоксальна ситуація: не тільки ці селяни, які поверталися на Схід, а й ті що залишалися на Заході, були змушені купувати господарства, якщо не мали на них права власності. На практиці березневий декрет означав припинення поворотів українців на свої землі. Своїх господарств на західних землях (на які мали право власності), вони не могли продати, бо їх там ніхто не купував, через те не мали грошей на купівлю господарств на Сході.

На заключному засіданні комісії віцеміністра Ткачова, представники УСКТ скритикували Л діяльність, заявивши, що:

„комісія не виконала вповні своїх завдань... Адже всі знали про те, що коло 5 тисяч виселених не одержали на Заході рекомпенсати і саме їх у першу чергу треба було влаштувати, поки ввійшов в життя закон від 12 березня”.

Вказуючи на скандальні недоладності, пов'язані з реалізацією квітневої постанови, уповноважений для справ загосподарювання Ряшівщини Домінік Зімон у розмові з представником преси звернув увагу на те, що, відповідні ресорти не видали ані одного виконавчого розпорядження, яке давало б змогу реалізувати господарські напрямні ухвали секретаріату ЦК. Цю ситуацію

використовують бюрократичні одиниці, які мають вплив на полагодження тих справ і утруднюють їх”.

Дволична політика органів влади з усією очевидністю виявилася тоді, коли негайно після ухвалення декрету про продаж землі появилось повідомлення, що воєвідська народна рада в Ряшеві має в своєму розпорядженні 1200 господарств, що їх можна купити. До березня 1958 р. про ці вільні господарства нікому не було відомо.

Ще в перші роки після акції „В” деяким переселеним родинам, зокрема з Люблінського воєвідства, вдалося поодинці та без розголосу повернутися на свої господарства. Йшлося головню про північні повіти воєвідства, де до війни були сильні впливи КПЗУ, під час війни діяли комуністичні партизанські загони, а після війни не було більшої діяльності УПА. Місцева влада дивилася крізь пальці на спорадичні випадки повернення цього національне безбарвного елемента, тим більше, що повертаючі знайшли протектора в особі партійного потентата з Любліна Василя Голода.

Масового характеру акція „повернення на своє” набрала щойно після 1956 р. Саме тоді вдалося великій частині переселенців з Люблінщини, у протилежність до виразно дискримінованих переселенців з Ряшівщини, повернутися назад. У цьому успіху годі недобачати зусиль Миколи Королька, якого в 1957 р. назначено уповноваженим для справ загосподарювання Люблінщини. Для тих, хто повернувся легальне з Заходу на територію повітів Біла Підляська, Парчів і Влодава, держава, яка недвозначно фаворизувала мешканців цих околиць, приділила на 1957 рік 5 млн. злотих довготермінових кредитів на побудову хат”.

4 липня 1958 р. на нараді комісії для загосподарювання занедбаних територій віцеміністер Ткачов подав деякі статистичні дані відносно населення, якому дозволено повернутися на свої землі. За цими даними,

які годі прийняти без застережень, бо вже на перший погляд видно, що поважно занижено кількість родин переселених в рамках акції „В” на Захід:

— з 9.479 виселених родин з Люблінщини повернулося 3.878 родин, з чого до окремих повітів:

Біла Підляська	1.940 родин
Влодава	1.320 родин
Парчів	365 родин
<u>інші повіти</u>	<u>253 родин</u>
Разом	3.878 родин

— 17.000 виселених родин з Ряшівщини (складено 9.134 заяви про дозвіл на повернення) повернулося тільки 1.089 родин, з чого до окремих повітів:

Горлиці	350 родин
Устрики	170 родин
Лісько	110 родин
Сянік	65 родин
Любачів	120 родин
<u>інші повіти</u>	<u>274 родин</u>
Разом	1.089 родин

Як видно, до липня 1958 р. повернулося з Заходу біля 20 тис. українців, з чого близько 80% на Люблінщину. Якщо навіть урахувати, що певній кількості селян з акції „В” пощастило повернутися після липня 1958 р. то число тих, які повернулися, становить менше, ніж 20% усіх переселенців. З колишніх мешканців Ряшівщини, які склали заяву з бажанням повернутися, на своїх землях опинилася тільки кожна дев’ята родина. Краківське воєвідство не погодилося на повернення українського населення. До цього воєвідства повернулися тільки одиниці.

Вже після розв’язання комісії віцеміністра Ткачова виявилася, що нова кредитова політика центральної влади, метою якої була стабілізація українських селян на західних землях, зазнала фіяско, а більшість селян почала користуватися кредитами щойно тоді, коли остаточно переконалася в неможливості повернення на свої землі.

Промовляючи 12 жовтня 1958 р. на III пленумі ГП УСКТ, голова Товариства Г. Боярський був змушений ствердити:

„Хоч для українських господарств приділено близько 60 млн. злотих беззворотної позики, поміч та як в своєму розподілі, так і в використанні внаслідок браку контролю не принесла сподіваних результатів”.

Слушність цих слів найкраще видно на прикладі Ольштин-щини. За даними, опублікованими воевідським управлінням рільництва в Ольштині, в другій половині 1958 р., тобто після 2 років нової кредитової політики, з 8256 українських господарств половина вимагала більшого або меншого ремонту, на що потрібно було 62 млн. злотих, тобто пересічно понад 15 тис. зл. на одно господарство. Крім цього, потрібні були 53 млн. зл. на інвестиції. Особливо важким було положення селян в повітах Ґурово, Бранево, Венгожево і Пасленк, в яких ураїнці становили більше 1/3 населення.

Маючи на меті принаймні частинно заспокоїти маси розчарованих політикою уряду переселенців, Рада Міністрів постановою ч. 468 від 4 грудня 1958 р. додатково приділила 50 млн. злотих „на ремонті і побудову житлових і господарських будинків та на купівлю живого інвентаря для автохтонів і неполю-ського, зокрема українського населення”. Користати з цього погасимого кредиту могли виключно селяни на західних і північних землях, при чому кредит на одно господарство не міг переви-щати 70 тис. злотих. Беручи до уваги те, що велику частину цієї позики отримало автохтонне населення, вона тільки незначною мірою вплинула на поліпшення економічного становища українських селян.

Віцеміністер Шнек, підкреслюючи на II З'їзді УСКТ (січень 1960 р.) в котрийсь із черги раз необхідність стабілізації переселенців на західних і північних землях, заявив, що в 1956-59 рр. держава признала українським селянам беззворотних і погасимих кредитів у

сумі 77 млн. зл. Водночас, бажаючи зміцнити їхні зв'язки з новими місцями поселення й дати їм почуття повноправних господарів цих земель, за словами віцеміністра, 1200 українців обрано в народні ради різного щабля, починаючи від громадських до воевідських”.

Для основної маси українського населення боротьба за повернення на рідні землі закінчилася відчутною поразкою. Після постанови секретаріату ЦК ПОРП з квітня 1957 р., коли остаточно стало ясно, що тільки невелика частина переселенців зможе повернутися на свої господарства, українська сторона виступила з новою концепцією. В її основі лежало створення на Заході компактних українських поселень. Усвідомлюючи той факт, що розпорошення переселенців на території 90 повітів Польщі означає неминучу швидку денаціоналізацію, поставлено вимогу поселити українців більшими групами в кількох повітах західних земель. Розуміючи незручність свого становища та не знаходячи контраргументів, центральна влада збула мовчанкою пропозицію керівництва УСКТ, внесену 7 жовтня 1957 р. на нараді присвяченій проблемам українського населення, що відбулася під керівництвом віцепрем'єра Новака. На цій нараді представники Товариства запропонували:

Уможливити українському населенню скупчитися більшою кількістю родин в одних якихсь пунктах, де б можна було мати мінімальні умови до заспокоювання шкільних, культурно-освітніх та релігійних потреб”. Навівши приклади „націоналістичних виступів” у своїй великій статті про українську проблематику на сторінках „НС”, А. Слав не без сарказму писав, що на зборах членів УСКТ в Ґурові і Оструді дехто домагався „повернення на давні господарства, створення українського автономного району або переселення до УРСР”.

Розчарувавшись в політиці влади, багато людей зверталось до редакції „НС” з проханням уможливити їм виїзд в Україну.

„Прошу Тебе, Дорога Редакціє, дати мені відповідь, чи є можливість згрупування українського населення на західних землях? Якщо ні, то прошу мене поінформувати, які є можливості виїзду на Радянську Україну”.

Цей фрагмент листа одного з переселенців, а подібних листів було чимало.

В українському тижневику неодноразово появлялися замітки, які інформували про те, що в справі виїзду до УРСР слід звертатися безпосередньо до радянського посольства у Варшаві. На Ольштинщині ходила навіть чутка, що вже працює комісія, яка реєструє людей на виїзд. На жаль, нема жодних статистичних даних скільки охоплених відчаєм людей, незважаючи на вороже ставлення до колгоспів і радянської системи, вирішило в ці дні покинути Польщу.

Польська преса неодноразово писала про те, що більшість переселенців з акції „В”, замінивши почуття тимчасовості почуттям стабілізації, не виявляла бажання повернутися

на старі землі. Навіть, здавалося б, компетентна в цих справах особа, як не раз згадуваний А. Слав твердив, що несповна 30% переселенців зареєструвалося на повернення. Цей сам погляд відносно лемків обстоював варшавський соціолог Владислав Маркевич.

Іншої думки на цю тему були учасники засідання сеймової комісії внутрішніх справ, присвяченого проблемам національних меншостей 8 липня 1957 р. Під час засідання авторитетно стверджено, що 80% українського населення (біля 130 тисяч осіб) виявило бажання повернутися на свої землі, на що влада не погодилася, заявивши, що на Сході нема вільних господарств.

З досліджень проведених соціологом З. Вежбіцьким у 1969 р. серед переселенців із грубешівщини в одному з сіл Гданського воєвідства виникає, що навіть 22 роки після акції „В” на 12 опитуваних селян 11 виявили бажання повернутися на старі місця проживання.